

Dies Natalis 2025

16 januari 2025

Over de jarige stad, de universiteit en de kracht van de ode

Door: Margriet Schavemaker (hoogleraar Media en Kunst in de Museale Praktijk)

“Lieve Grietje Schavemaker,

Mijn ode aan een Amsterdamse vrouw doe ik heel graag aan jou. Je werd in 1902 geboren als Margaretha Cornelia Veldt, in Bakkum. Maar het werd dus Grietje Schavemaker na je huwelijk met Gerrit Schavemaker in 1925.(...)Ik schrijf je (..)omdat het Amsterdam Museum de geschiedenis van de stad wil verrijken met het perspectief van de vrouwen die erin hebben gewoond en gewerkt. Samen met heel veel mensen schrijven we aan vrouwen uit het verleden van de stad. Mensen die de stad hebben gemaakt en gevormd tot wat ze nu is. Zo hopen we tegenwicht te bieden aan de heersende geschiedschrijving van de stad die nog steeds vooral over mannen gaat.”

Dit is de eerste alinea van de brief die ik schreef aan mijn Amsterdamse oma die ik nooit gekend heb. Na het overlijden van haar runde ze decennialang de door hen samen gestarte melkzaak in de Van der Hoopstraat en voedde ze haar 8 kinderen grotendeels alleen op.

De brief is onderdeel van het project *De vrouwen van Amsterdam: een ode* dat het Amsterdam Museum organiseert in het kader van de 750^e verjaardag van de stad: de basis is een online platform waarop iedereen brieven kan publiceren of andere odes kan uitbrengen aan vrouwen uit het verleden en heden van de stad.

En hoewel er nog steeds odes kunnen worden ingestuurd (doe allemaal mee!) ging op 12 december ook een tentoonstelling open waarin een aantal van de reeds ingezonden odes wordt uitgelicht: deels in historische zalen waarin odes thematisch worden geclusterd en deels in zalen waarin kunstenaars en vormgevers een opdracht hebben gekregen

om een monumentale installatie te maken rondom een of meerdere vrouwen. Zo eerde Charlott Markus Thea Bakker, een van de eerste transvrouwen van Amsterdam, door haar bijzondere huiskamer tot leven te wekken. En Çigdem Yüksel brengt een ode aan de vrouwen van de eerste vereniging van vrouwen uit Turkije, opgericht in 1975.

Tijdens de drukbezochte opening was er een podium waar odes werden voordragen door acteurs of door de schrijvers zelf. En burgemeester Femke Halsema opende de tentoonstelling met een vlamdend betoog over vrouwenrechten die onder druk staan en de lovende woorden dat dit project in haar ogen een van de mooiste cadeaus aan de jarige stad is.

Het ontroerde me want er zijn door de stichting Amsterdam 750 een eindeloos grote hoeveelheid aan geweldige burgerinitiatieven gesteund, die net als *De vrouwen van Amsterdam* de jarige stad eren middels participatie en co-creatie.

Halsema zelf werd trouwens zelf ook van odes voorzien. In de tentoonstelling met dit werk van kunstenaar Aukje Dekker. Al eerder in opdracht van de gemeente en het Amsterdam Museum gemaakt want elke burgemeester krijgt een portret. In plaats van Halsema zelf te schilderen dook Dekker in de collectie van het Amsterdam Museum. Ze fotografeerde een aantal portretten van Halsema's mannelijke voorgangers en printte deze op doek waarna ze deze minutieus afdekte met honderden kleine uitgeprinte tekstjes met daarop een korte tekst: 'I have to work harder'. Er is trouwens ook een flipbook versie waarin je de portretten langzaam ziet verdwijnen.

Niet alleen Halsema, *alle* vrouwen moeten harder werken. En zijn *minder* zichtbaar. Dekker speelt met die onzichtbaarheid, maakt het zichtbaar door het om te keren.

Het ode-project ontstond in mijn hoofd, of misschien niet daar..het was meer een ongemakkelijk en ook wat bozig gevoel... toen ik me begin 2019 voorbereidde op mijn nieuwe baan als artistiek directeur van het Amsterdam Museum. Hoewel mijn roots dus deels Amsterdams zijn en ik sinds mijn studietijd al ruim 30 jaar in de stad woonde, vond ik dat ik te weinig van de geschiedenis van de stad wist om deze mooie baan naar

behoren te kunnen vervullen en ik begon de standaard literatuur tot me te nemen. Mak, Shorto. Mooi geschreven, persoonlijke en erudiete geschiedenissen van de stad. Maar waar waren de verhalen van de vrouwen die toch zeker de helft van de bevolking vormde de afgelopen 750 jaar? Ze verschenen hier sporadisch en bovenal als slachtoffers van geweld, werden gemarteld en eindigden veelal op de brandstapel als heks.

Ook in museale collecties is de balans zoek. Van de circa 110.000 objecten die het Amsterdam Museum voor de stad beheert is maar 9 procent door vrouwen gemaakt. Als representatie zijn vrouwen vaker te zien maar vaak betreft het dan rijke echtgenotes, muzes of allegorieën (zo is de stad zelf vaak als vrouw afgebeeld) waarmee zeker niet de vele verschillende rollen van vrouwen in het rijke verleden van de stad kunnen worden getoond.

Voor de 750e verjaardag van de stad wilde ik daar verhalen van historische Amsterdamse vrouwen aan toevoegen. Niet door *over* deze vrouwen te schrijven maar *aan* ze schrijven. Het genre van de brief is immers al eeuwenlang verknoop met het thema vrouw-zijn: van *De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782), de brievenroman van Betje Wolff en Aagje Deken, tot de dagboekbrieven van Anne Frank. En recent gaf de publicatie 'Waarom ik van Simone de Beauvoir houd' weer een nieuwe boost aan het genre.

Over de relevantie van de brief leerde Yra van Dijk, hoogleraar Nederlands van de universiteit Leiden, me nog iets anders. Ze stelt dat

“een brief schrijven, het kiezen voor een medium dat al haast geschiedenis geworden een geste van toenadering is naar het vreemde dat het verleden per definitie is. Daarnaast is het een vorm van kritisch burgerschap waar we in onze samenleving zo naar op zoek zijn; je actief verplaatsen in de ander om deze te begrijpen of in ieder geval de verschillen in kaart te brengen. Dat gaat niet vanzelf, daar moet je moeite voor doen”.

Het naderen van het andere, maar daar niet helemaal mee samenvallen, gaat ook samen met een mix van feit en fictie. Fantasie en werkelijkheid. 'Critical Fabulation' wordt dat in het afrofuturisme genoemd. En dat wordt

niet alleen zichtbaar in het schrijven van de odes maar ook in de tentoonstelling. Zo is in een zaal die is gewijd aan *De (on)zichtbare stad* een ode is opgenomen aan Francisca, een vrije Zwarte vrouw die met andere vrije Zwarte mensen in een kelderwoning leefde in 1632 in de Sint Antoniebreestraat. Er bestaat geen portret van deze vrouw maar conservator Maren de Wit ging op zoek in de collectie van het Amsterdam Museum en vond dit beeld van een zwarte vrouw waarvan we niet weten wie ze is en wanneer het gemaakt is of door wie, maar plaatste het bij de ode aan Francisca. Het geeft een gezicht en laat tevens zien dat de verhaal van dit verleden niet af is en er gaten blijven bestaan..

De vrouwen van Amsterdam: een ode is ook niet af. Het komend jaar wordt doorgewerkt aan publicaties over het project: een publiëksboek met de mooiste brieven en een academische online publicatie met kritische analyses vanuit verschillende academische disciplines. Vanuit mijn leerstoel media en kunst in de museale praktijk bij de afdeling Media Studies een cruciaal onderzoek. *De vrouwen van Amsterdam: een ode* toont namelijk als geen ander hoe zowel media technologie als kunst betekenisvolle bijdragen kunnen leveren aan nieuwe manieren om onze eeuwenoude musea relevant te maken en toegankelijker voor een diverser publiek. We geven de sleutel uit handen, veranderen de ruimtes, zoals mijn goeroe museoloog Nina Simon het zo prachtig verwoordt. Dat vereist andere manieren van werken: we worden steeds meer een open productiehuis in samenwerking met netwerken en makers en moeten ons permanent verhouden tot de veranderende samenleving. Samen *zijn* we die samenleving.

2.

Wat kunnen we met deze inzichten als we de blik van de jarige stad wenden naar de jarige universiteit? Een universiteit die het, net als de stad, zwaar heeft. Valt er überhaupt iets te vieren? Draconische bezuinigingsmaatregelen werden deels afgewend maar de wonden van het herhaaldelijk geweld tijdens de pro-palestina protesten zijn nog lang niet geheeld.

De UvA heeft zich lang geïdentificeerd met protesten, bezettingen, activisme en tegencultuur. Toen ik hier zelf kunstgeschiedenis en filosofie ging studeren eind jaren tachtig werd tijdens open dagen veelvuldig naar Maagdenhuisbezettingen uit de jaren zestig verwezen als toonbeeld van de universiteit als vrije vooruitstrevende plek en openheid voor institutionele kritiek.

Maar ook recenter nog, zoals te zien is hier in deze Lutherse kerk in de senaatszaal een portret van oud rector Magnificus Dymph van de Boom uit 2017 geschilderd tegen de achtergrond van de maagdenhuisbezettingen van 2015. Het is de vraag of dit incorporeren weer gaat gebeuren bij het portret van Peter Paul Verbeek in relatie tot de demonstraties van het afgelopen jaar? Ik vraag het me af, maar sluit het niet uit...

Want de UvA blinkt vooralsnog niet uit in precisie en zorgvuldigheid als het gaat om de omgang met het verleden en de representatie daarvan in en van de eigen ruimtes.

Maar gelukkig is er wel beweging. Zo was ik vereerd dat Marieke de Goede, de decaan Geesteswetenschappen, Ghanima Kowsoleea en mij vroeg om mee te denken over een oplossing voor een langstlepende kwestie: de zogenaamde VOC zaal in het Oost-Indisch Huis. Het gebouw was gebouwd aan het begin van de 17^e eeuw als hoofdkantoor van het Amsterdamse bestuur van de VOC. In die tijd een van de grootste internationale koloniale handelsmaatschappijen in de wereld. Het gebouw was sinds de jaren 1960 in gebruik genomen door de UvA en eind jaren negentig had het toenmalige college van bestuur het idee opgevat om een reconstructie te maken van de zogenaamde senaatskamer waar de leiders van de Amsterdamse VOC vergaderden. Gebaseerd op een 18^e eeuwse prent werden de schilderijen nagemaakt die er oorspronkelijk hingen en de veroveringen in het oosten glorificeerden (originelen hangen in het Rijksmuseum), evenals de vergadertafel, stoelen en balustrade. Volgens de toentertijd betrokken conservator van het Amsterdam Museum 'een stukje operette' dat de ruimte die gebruikt werd voor buluitreikingen wat grandeur moest bieden.

De reden dat Kowsoleea en ik waren benaderd voor de VOC zaal was dat we de jaren daarvoor met een groot team gewerkt hadden aan een tentoonstelling rondom de Gouden Koets in het Amsterdam. Daarin hadden we dit beladen erfgoed samen met een klankbordgroep van 23 experts uit de samenleving en 15 kunstenaars van een tentoonstelling en een publicatie voorzien waarna de koning besloot de koets niet meer te gebruiken.

Daarmee vergeleken was de VOC zaal klein bier. Immers: alles was nep. We besloten echter dat we zorgvuldig te werk moesten gaan. Weghalen kan, zoals we allemaal weten een maatschappelijk debat tot gevolg hebben. Denk aan het maatschappelijk gesprek dat ontstond toen een aantal vrouwelijke medewerkers van de Universiteit Leiden in 2022 eigenhandig een portret in een vergaderkamer van de muur hadden gehaald met rokende mannelijke bestuurders.

Ten aanzien van het koloniale verleden gaat het er vaak ook stevig aan toe. Zo merkten we ook bij het Amsterdam Museum in september 2019 toen we besloten de term Gouden eeuw niet meer te gebruiken als synoniem voor de 17^e eeuw. Binnen twee uur reageerde toenmalig premier Rutte dat dit belachelijk was en er ontstond een verhit debat. Universiteiten zijn er vaak niet happig op om de koloniale representaties van hun instellingen te verwijderen zo bleek in Oxford waarin na dagenlange protesten onder de titel 'Rhodes Must Fall' (een beweging opgestart vanuit Zuid-Afrika in 2015) de beeltenis van koloniaal ondernemer en politicus Cecil Rhodes toch uiteindelijk bleef staan. Het kan ook anders: zoals hier in Melbourne waarin een van de koloniale founders op de kop werd teruggezet.

Terug naar de VOC zaal: Kowsoleea en ik besloten dat het beter was om een jaar de tijd te nemen om te bekijken wat er zou gebeuren als je de doorgaans voor het publiek gesloten ruimte zou openen en samen zou nadenken over de toekomst van de ruimte. Onder de titel 'Dekoloniale dialogen @ Humanities' stelden we een uitgebreide redactieraad samen met UvA medewerkers die al langer met de thematiek bezig waren en kregen we budget voor een uitgebreid publieksprogramma dat via een open call werd samengesteld, we maakten een tentoonstelling en sloten af met

een onderzoeksrapport waarin de vraag centraal stond wat er hierna met de zaal moest gebeuren.

Het werd een leerzaam, inspirerend, vaak ook emotioneel en verbindend jaar met als een van de hoogtepunten de dialoogtafels op de binnenplaats op het pleintje voor de zaal in het kader van keti koti.

Indrukwekkend waren de bijdragen van het collectief Sites of Memory. Het theatergezelschap opgericht door Jennifer Tosh en Kathy Streek maakt met verschillende makers al jaren voorstellingen over de doorwerking van het koloniale verleden. Juist op straat, op publieke plekken, in kerken en gebouwen waar dit verleden zich heeft afgespeeld, maar waar vaak weinig van te zien is, nemen zij door zang, dans en spoken word het publiek mee in deze veelal ongehoorde verhalen uit ons gedeelde verleden. Laten zij de pijn voelen van de verhalen die zo lang niet verteld zijn, en geven ze zodoende de voorouders een stem. En dat werkt transformerend, helend, zo zullen we straks ook merken **op deze met koloniaal geld gebouwde plek.**

Het programma Dekoloniale Dialogen liep een jaar van januari 2023 - februari 2024. Vanaf oktober 2023 werd het ingewikkelder.

De betrokken programmeurs Chris de Ploeg en Phaedra Haringsma wilden programmeren over de ontstane situatie in het midden oosten in relatie tot de doorwerking van het koloniale verleden in het heden. Onze facultaire opdrachtgevers worstelden en grepen in. Dat was jammer en onnodig. Dekoloniale Dialogen liet als geen ander zien dat openheid voor verschillende opvattingen van zowel binnen als buiten de universiteit juist een bijdrage kan leveren aan meer kennis en verbinding.

Hoe nu verder? In het advies rapport opgesteld door Emma van Bijnen werd duidelijk dat 'het stukje operette' niet weggehaald moet worden want dat zou suggereren dat de UvA klaar is met het koloniale verleden. Gebruik de plek de komende jaren voor nieuwe kunstopdrachten en geef er vooral veel onderwijs in relatie tot het koloniale verleden en de doorwerking daarvan in het heden. En dan is er natuurlijk ook nog het langverwachte onderzoek naar de eigen koloniale geschiedenis van de Universiteit verricht

door het NIOD dat hopelijk in de komende periode zijn beslag zal krijgen. De VOC zaal lijkt de ideale plek om de tussentijdse resultaten te presenteren.

Deze conclusie interpreteren als dat we nooit iets weg moeten halen zou verkeerd zijn. Zo ben ik blij dat de portrettencollectie die de afgelopen twee eeuwen zonder enige tekst en uitleg af en aan hing in de Agnietenkapel onlangs is verwijderd op initiatief van de onvolprezen betrokken pedel die u zo net zag (en zo weer zult zien) Annelies Dijkstra. Studenten publieksgeschiedenis zijn nu bezig met een plan voor herinrichting.

Beter nog zou het zijn om een commissie in te stellen die met mandaat van het CVB alle ruimtes van de UvA onder de loep kan nemen en opdrachten kan verstrekken tot verbetering. Het is meer dan noodzakelijk zo zien we ook hier in dit gebouw waarin naast het eerder genoemde portret van Dymph van de Boom voornamelijk mannen hangen.

Aanvullen wordt nog een hele uitdaging: in Leiden organiseerde een aantal vrouwelijke hoogleraren die opereren onder de noemer Athena's Angels in 2018 een actie waarbij alle portretten van mannelijke universiteitsbestuurders werden bedekt met vrouwelijke waarna de Universiteit besloot een flink aantal portretten van vrouwen toe te voegen.

Hier aan de UvA dacht men trouwens een aantal jaar geleden ook een inhaalslag te maken en werd een opdracht gegeven om een aantal vrouwelijke hoogleraren gezamenlijk te schilderen op een doek. Lekker efficiënt. Voor de scherpe kijker inderdaad geïnspireerd op het eerder genoemde portret van Rein Dool dat van de muur werd gehaald in Leiden. Voor wie het in het echt wil zien, het hangt in de ruimte voor de VOC zaal, naast de brandslang. En ja, dat kan beter. Dus laat die commissie maar komen. Ik meld me bij deze aan...

Na een jaar lang onderzoek is het schilderij van Rein Dool trouwens weer teruggehangen in Leiden. Nu op een publieke plek met uitleg ernaast. Door de rel werd namelijk duidelijk dat het een ironisch portret was van notabene het eerste democratisch gekozen bestuur en dat een van de geportretteerde bestuurders de vader van Job en Floris Cohen was die eerder tijdens de Tweede Wereldoorlog was verwijderd van de universiteit. Een pijnlijke herhaling van verwijdering dus zo betoogden de gebroeders

Cohen in de media en tijdens het symposium dat werd georganiseerd over de toekomst van het werk.

Had het daarom niet verwijderd mogen worden? Naar aanleiding van kamervragen formuleerde toenmalig staatssecretaris Gunay Uslu het mooi:

“Er is een discussie ontstaan en eigenlijk is dat heel goed, want we wisten helemaal niet wat er afgebeeld was. Wij weten nu wie er op dat schilderij staan, waarom het weggehaald is en waarom het niet weggehaald zou moeten worden. Het is een prachtig voorbeeld hoe kunst werkt, hoe het ons doet nadenken en reflecteren.”

Kortom, we moeten niet bang zijn om dingen toe te voegen, weg te halen, af te dekken, te bevragen en van nieuwe context te voorzien. Hoe pijnlijk soms ook. Het brengt ons verder als samenleving.

En dat brengt mij aan het einde van mijn Dies. Zie mijn verhaal als een ode aan de jarige stad. Maar vooral als een ode aan twee belangrijke instituten in die stad: de universiteit en het museum. En aan de opgaves waar we allemaal voor staan: het verbeteren van onze pluriforme democratie. Deze staat onder druk en onze instellingen kunnen daar een betekenisvolle rol in spelen.

Rebecca Sollnit, toonaangevend kunsthistoricus en auteur die ook aan de bakermat stond van de term ‘mansplaining’ (held) deed naar aanleiding van de omwentelingen van de afgelopen jaren (zoals BLM en #MeToo) een oproep: “we need new cathedrals for the new constituencies”. Juist nu onze social media platforms en de politieke arena’s zo lelijk worden vormgegeven en er met man en macht wordt geprobeerd om ‘the new constituencies’ terug te draaien, houd ik van het idee dat we nieuwe gesamtwerkstukken moeten bouwen met elkaar.

Aan de andere kant: we hebben al zoveel kathedralen. Kijk hier om je heen..

Ik hoop dat uit mijn verhaal vooral duidelijk is geworden dat we nieuwe manieren nodig hebben om samen de bestaande kathedralen en de verhalen waarop ze gebaseerd zijn, en die ze verbeelden, opnieuw te lezen,

aan te vullen, te bevragen. De vorm die je daarvoor kiest is variabel en kan zelfs wat outdated zijn, of moet misschien wel niet helemaal kloppen, zoals het schrijven van de digitale odes aan de historische Amsterdamse vrouwen.

Het zijn zware tijden.

Volgens onze voormalige premier die voorzitter van de NAVO is geworden moeten we ons klaarmaken voor misschien wel een Derde Wereldoorlog. Ik moet de laatste tijd veel denken aan Walter Benjamin die aan begin van de Tweede Wereldoorlog in 1940 naar een tekening van Paul Klee keek en daarin 'de engel van de geschiedenis' zag, en treurig concludeerde dat ze achteruit kijkend met haar rug de toekomst in geblazen wordt. Kort daarna beroofde hij zich van het leven.

In mijn nieuwe rol als algemeen directeur van het Kunstmuseum in de Den Haag krijg ik in juni van dit jaar Mark Rutte en de NAVO top op bezoek in het Worldforum in de achtertuin van het museum. Ik hoop al die regeringsleiders. Ministers van buitenlandse zaken, hun entourage en de vele duizenden journalisten die erop afkomen, te inspireren met de kunst van nu. Het is misschien naïef en idealistisch maar we hebben een grote tentoonstelling in voorbereiding met 25 makers die een betere samenleving visualiseren onder de titel *Visions for Another Tomorrow*. (opening 29 maart, hierbij zijn jullie allemaal uitgenodigd)

In tegenstelling tot Walter Benjamin geloof ik dat de makers van nu niet meer met de rug naar de toekomst staan. In de vorig jaar verschenen bundel bij Amsterdam University Press getiteld 'The Future of the Dutch Colonial Past' vergeleken Imara Limon, Inez van der Scheer en ik hen met 'shape shifters'. De makers, de kunstenaars, zijn superhelden, fluïde wezens die van vorm kunnen veranderen en moeiteloos heen en weer bewegen tussen heden en verleden en ze leiden ons naar een betere toekomst die meer dan voorheen gebaseerd is op diversiteit en gelijkwaardigheid.

Toch, zo eindigt dit artikel, mogen we niet alleen op deze kunstenaars en makers leunen voor de fundamentele veranderingen die nodig zijn. We zullen de instellingen waarin we opereren krachtig moeten openen voor nieuwe perspectieven van zowel binnen of buiten. We zullen harder moeten werken. Dat vergt leiderschap en moed. Een open mind en durf om een plek te worden die mindful is over zijn eigen geschiedenissen, machtsstructuren, uitsluitingsmechanismes, financiële geldstromen en bij de inrichting van zijn plekken context biedt en ruimte schept voor juist zij die minder de ruimte hebben gekregen om mee te praten.

Vanuit mijn nieuwe rol in het Kunstmuseum kan ik zeggen dat wij ook nog veel stappen zullen moeten zetten in deze. De UvA zeer zeker ook. Maar ik ben blij en dankbaar dat de UvA vandaag zo'n moedige plek is: met prachtige eer betonen aan onverschrokken makers, afgetrapt door de onvolprezen Sites of Memory die het koloniale verleden van deze plek laten doorklinken in het heden:

“In de naam van het luisteren
In de naam van heling
In de naam van transformatie”

Dank jullie wel